

11. 474-фонд, МДТОСИ (Меҳнаткашлар депутатлари Сурхондарё область) комитети аҳолини ишга жойлаштириш ва ишчиларни ташкилий танлаб олиш.
12. Правда (Москва), 1920-1970 гг.
13. Правда Востока (Ташкент), 1926-1990 гг.
14. Қизил Ўзбекистон (Тошкент), 1925-1941 йй.

МУСТАҚИЛЛИК ЙИЛЛАРИДА ТОШКЕНТ ШАҲАР КЎЧАЛАРИ НОМЛАНИШИДА ТАРИХИЙЛИК ВА МИЛЛИЙЛИК ЖИҲАТЛАРИНИНГ АКС ЭТИШИ

Буриева Х.А.
т.ф.д., проф.в.б.

Ўзбекистон Миллий университети

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларида миллий ўзликни англаш, кадриятларни ҳаётга қайтариш, собиқ совет тизими даврида асоссиз равишда ўзгартириб юборилган кўплаб қадимий жой номларини тиклаш борасида катта ишлар амалга оширилди. Айниқса, мамлакат пойтахти Тошкент шаҳрида топонимик объектларнинг номларини тартибга солиш борасида мунтазам тадбирлар олиб борилиб, дастлаб шаҳардаги маъмурий бирликлар – туманлар ва даҳалар, кейинги навбатда аҳоли пунктларининг таркибий қисмлари – маҳаллалар, шунингдек, шохкўча, кўча, майдон, боғ, хиёбонлар номларига тегишли ўзгартиришлар киритила бошланди.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат тили ҳақида”ги Қонунида жой номлари давлат тилида бўлишига алоҳида эътибор қаратилиб, унинг 22-моддасида “Географик объектларнинг номлари давлат тилида акс эттирилади”, деб белгиланди [1]. Кейинги навбатда, 1996 йил 30 августда “Ўзбекистон Республикасида маъмурий-ҳудудий тузилиш, топонимик объектларга ном бериш ва уларнинг номларини ўзгартириш масалаларини ҳал этиш тартиби тўғрисида”га Қонун қабул қилинди [2]. Ушбу Қонуннинг 19-моддасида: “Маҳаллалар, кўчалар, майдонлар, хиёбонлар, боғлар, аҳоли пунктларининг бошқа таркибий қисмларига ном бериш ва уларнинг номини ўзгартириш фуқаролар ўзини ўзи бошқариш органларининг тақдимномасига мувофиқ халқ депутатлари тегишли туман, шаҳар Кенгаши томонидан амалга оширилади,” – деб белгиланди. Бу борада Тошкент кўчалари номларини ўлканинг тарихи, ҳудуднинг табиати, аҳолиси ва ижтимоий ҳолати, миллий кадриятлар билан боғлиқ равишда ўзгартириш ишлари йўлга қўйила бошланди. Қонунни бажариш борасида республика ҳукумати томонидан қарорлар қабул қилинди. Хусусан, ЎЗР ВМнинг 383-сон қарори асосида Республика топонимик комиссиясининг Тавсиялари ишлаб чиқилди ва уларда жой номларини қўйиш бўйича маълум талаблар белгиланди [3; 4 б.]. Масалан, шахс исмларини жой номлари сифатида танлаб олиш борасида ҳужжатнинг 1–5-бандларида кўрсатмалар берилиб, уларга кўра: “...Шахс номи унинг вафотидан кейин камида 5 йил ўтгач ёки аввал вафот этган

шахснинг обрў-эътибори камида чорак асрлик муддатга бардош бергандагина бирор объектга қўйилиши мумкин. Мамалакатимиз миқёсида алоҳида хизмат кўрсатган, шунингдек, мустақилликни мустаҳкамлаш ва уни ҳимоя қилиш йўлида қаҳрамонлик кўрсатиб қурбон бўлган шахслар номи Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармони, Вазирлар Маҳкамасининг қарорига мувофиқ, истисно тариқасида, абадийлаштирилади... Маҳаллий ҳокимият органларининг объектларга кишилар номини бериш ҳақидаги таклифлари дастлабки тарзда Ўзбекистон Республикасидаги топонимик объектларга ном бериш масалаларини мувофиқлаштирувчи Республика комиссияси билан келишилиши шарт...". Жой номини тарихий шаклини тиклаш ёки уни миллийлаштиришга доир талаблар ушбу ҳужжатнинг 6–9 бандларида кўрсатилган: "...Аввалдан мавжуд жой номини ўзгартириш зарур бўлганда, биринчи навбатда, жойнинг ўтмишда мавжуд бўлган тарихий номини тиклашга ҳаракат қилиш лозим. Жой ва объектларнинг тарихий-миллий анъаналаримизга, миллий тафаккур ва маънавиятимизга ёт бўлган номлари янгиланиши шарт. Янги танланган ва қўйилган ном ўзбек тили топонимия қоидаларини бузмаслиги, унга зид келмаслиги, халқимизнинг тарихий, миллий анъаналарига, умумдават манфаатларига мос бўлиши лозим". Шаҳар ҳудудида учраётган бир хил жой номларини ўзгартириш зарурати ҳамда янги номларнинг шаклига қўйиладиган талаблар Тавсияларнинг 10–11-бандларида келтирилган: "Бир номни бир неча объектларга такроран қўйиш, шунингдек, бир хил, шаклан ўхшаш номларнинг кўпайиб кетишига йўл қўймаслик керак... Берилаётган ном шаклан қисқа, талаффузи қулай, ўзбек тилининг имловий нормалари талабларига мос бўлмоғи лозим" [3; 5 б.].

Топонимия комиссияси томонидан шаҳардаги жой номларини ўзгартириш ёки янги кўча ва объектларга номлар бериш таклифлари Тошкент шаҳар ҳокимиятига тақдим этилган. Мазкур таклифлар ва уларнинг асослари ҳокимиятда кўриб чиқилиб, шаҳар ҳокимининг Қарорига кўра тасдиқланган ва шундан сўнг ҳукуқий асосга эга бўлган [4]. Айни вақтда Тошкент шаҳар ҳудудида янги топонимларни шаклланиши ва уларнинг тасдиқланиши билан боғлиқ қарорларни қабул қилишда шаҳар ҳокими ҳукумат ва мутасадди ташкилотлар, яъни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси, Республика топонимик объектларга ном бериш масалаларини мувофиқлаштирувчи комиссия, шаҳар Топонимия комиссиялари қарорларида белгиланган таклиф ва кўрсатмаларга таянган, ўз навбатида, комиссиялар соҳа мутахассислари ҳамда шаҳар аҳолисининг фикрларини инобатга олган ҳолда, таклифлар берган [5; 43-варақ].

Мазкур йилларда жой номларига тарихийлик шаклини бериш ва уларда миллийлик жиҳатларини кучайтириш жиҳатларига алоҳида эътибор қаратилган. Кўчаларнинг янги номлари кўчаларда илинган тахтачалар, тегишли расмий ҳужжатлар, оммавий ахборот воситалари ва ҳ.к.ларда эълон қилинган. Бу борада манбавий жиҳатдан айниқса шаҳар маъмурияти қарорлари ва булар билан боғлиқ нашрлар, шунингдек, Тошкент шаҳар

карталари ҳамда турли хўжалик тармоқларига оид чизмалар алоҳида аҳамиятга эга. Масалан, 1992 йилда Тошкент шаҳар Ҳокими маҳкамаси ҳузуридаги Атамалар комиссияси рухсати билан чоп этилган Маълумотномада “охирги бир неча йиллар ичида” Тошкент кўчалари номлари билан боғлиқ ўзгаришлар қайд этилиб, жами 342 та кўча, берккўча, торкўчанинг янгича номлари берилган [3; 92 б.]. Манбада 1989–2005 йиллар давомида Тошкент шаҳрида жами 1225 та кўча, берккўча ва торкўчанинг ўзгартирилган шакллари келтирилган. Юқорида кўрсатилган Маълумотномада кўчаларнинг эски ҳамда янги номи туманлар кесимида берилган. Уларни таҳлил қилиш натижасида кўчаларга берилган янги номлар бўйича статистик маълумотларни қўлга киритиш мумкин (1-жадвал):

1-жадвал

**1980 йиллар охири – 2005 йилларда Тошкентда номи
ўзгартирилган кўчалар сони тўғрисида маълумот***

1980 йиллар охири – 1992 йил		1989 – 2005 йиллар	
<i>Туман номи</i>	<i>Кўча сони</i>	<i>Туман номи</i>	<i>Кўча сони</i>
Акмал Икромов	10 та	Учтепа	48 та
Бектемир	22 та	Бектемир	34 та
Мирзо Улуғбек	16 та	Мирзо Улуғбек	213 та
Миробод	23 та	Миробод	162 та
Сергели	36 та	Сергели	72 та
Собир Раҳимов	30 та	Собир Раҳимов	128 та
Чилонзор	17 та	Чилонзор	70 та
Шайхонтохур	49 та	Шайхонтохур	135 та
Юнусобод	31 та	Юнусобод	184 та
Яккасарой	65 та	Яккасарой	157 та
Ҳамза	43 та	Ҳамза	94 та
Жами шаҳар бўйича	342 та	Жами шаҳар бўйича	1225 та

• Жадвал қуйидаги адабиётда келтирилган маълумотларини таҳлил этиш асосида тузилди: Тошкент шаҳар номи ўзгарган кўчалар тўғрисида маълумот (1989-2005). – Тайёрловчи: Исматуллаев Э. Тошкент шаҳар Камолот бўлими. Тошкент, 2005. 92 б.

Кўчаларнинг янги номлари мазмунининг таҳлили улар турли омиллар билан боғлиқ ҳолда аталганини кўрсатади. Хусусан, ўлкада яшаб ўтган машҳур тарихий шахслар, таниқли фан ва маданият арбоблари, дунёнинг бошқа давлатлари таниқли арбоблари ва мутахассислари, Иккинчи жаҳон урушида жасорат кўрсатган қаҳрамонларнинг исмлари, Ўзбекистон халқининг тинчлиги учун жонини қурбон қилган шахслар (Али Қушчи, Шукур Бурҳонов, Билол Нозим, Генерал Каримов, Маткарим Матчонов), Республиканинг турли ҳудудларидаги географик жойларнинг номлари (Водил, Орол), мазкур кўча жойлашган ҳудуднинг тарихий аталиши (Фарғона йўли, Оққўрғон), табиий шароити билан боғлиқ номлар (Боғишамол, Чирчикбўйи), шаҳарнинг маданий, ижтимоий-иқтисодий ҳаёти билан боғлиқ номлар (Матбуотчилар, Маърифат, Пойгоҳ), инсон ҳис-туйғулари, маънавий дунёсини акс эттирувчи номлар (Олий ҳиммат, Ҳулқар), шунингдек, кўча номига тартиб киритиш мақсадида аталган номлар (Катта

Миробод 1-тор, Кичик ҳалқа йўли) Тошкент шаҳри кўчалари билан боғлиқ микротопонимларнинг янги таркибидан ўрин олган.

Мустақиллик йилларида кўчалар билан боғлиқ топонимлардаги ўзгаришлар картографик манбаларда ҳам қайд этилган. Мустақилликнинг дастлабки 10-15 йиллик даврида кўча номлари билан боғлиқ топонимик гуруҳлар таркибидаги ўзгаришларни таҳлилий натижаларда кузатиш мумкин (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Мустақиллик йилларида Тошкент шаҳар кўча номлари билан боғлиқ топонимик гуруҳлар салмоғи*

1994 йил	2007 йил
Антропотопонимлар – 61 %	Антропотопонимлар – 45,4 %
Географик жойлар номи билан аталган топонимлар – 12 %	Табиат билан боғлиқ номлар – 17 %
Табиат билан боғлиқ номлар – 7,5 %	Иқтисодий-ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ номлар – 11 %
Маданий-маънавий тараққиётни акс эттирувчи топонимлар – 7 %	Маданий-маънавий тараққиётни акс эттирувчи топонимлар – 10 %
Иқтисодий-ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ номлар – 6 %	Географик жойлар номи билан боғлиқ топонимлар – 8 %
Шарқ исмлари билан аталаган номлар – 4 %	Шарқ исмлари билан аталаган номлар – 6 %
Тарихий воқеаларни акс эттирувчи топонимлар – 2 %	Тарихий воқеаларни акс эттирувчи топонимлар – 1,3 %
Этнотопонимлар – 0,5 %	Этнотопонимлар – 1,3 %

Жадвал Тошкент шаҳрининг 1994 йил ҳамда 2007 йил географик карталарида қайд этилган кўча номларини таҳлил қилиш натижалари бўйича тузилди.

Картографик манбаларда келтирилган шаҳар кўчалари билан боғлиқ микротопонимларнинг қиёсий таҳлили ҳамда топонимларнинг гуруҳларга таснифлаш натижасида аниқ бўлишича, ўрганилаётган даврда шахс исмига атаб қўйилгани ва табиий шароитлар боғлиқ топонимлар гуруҳларида анчагина ўзгаришлар рўй берган. Антропотопонимлар салмоғи аввалги йиллардаги каби юқори бўлиб, 1994 картасида берилган кўча номларининг деярли учдан икки қисми шахс исмларига атаб қўйилган, қолган кўча номлари таркибида географик жой, табиий шароит, маданий-маънавий ва иқтисодий-ижтимоий ҳаёт, тарихий воқеалар билан боғлиқ. Бироқ кейинги йилларда жойларга шахс исмларини қўйиш ишлари маълум тартибга солиниб, бунга Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2004 йил 11 августдаги 383-сон қарорининг 4-банди меъёрий асос бўлган. Ушбу қарорга кўра топонимик объектларга ном бериш масалаларини мувофиқлаштирувчи Республика комиссияси махсус тавсиялар ишлаб чиққан. Натижада, кўча номларида шахс исмларининг салмоғи кейинги йилларда бирмунча пасайгани кузатилади. Масалан, 2007 йилги картада шахс исмларига атаб қўйилган кўча номлари умумий таркибда ярмидан камроқ қисмини ташкил этса-да, аммо улар таркибида айнан Ўзбекистон тарихи билан боғлиқ таниқли тарихий шахслар, алломалар, қаҳрамонлар, олимлар ва маданият арбобларининг исмлари кўпайган, жойнинг табиати, шунингдек, маданий-маънавий тараққиёт билан боғлиқ номлар сони ўсган,

кейинги ўринни шаҳар хўжалиги, географик жойларнинг номлари ва Шарк исмларини акс эттирувчи топонимлар эгаллаб, этнотопонимлар, тарихий воқеалар билан боғлиқ номлар салмоғи камайган.

Кўча номларидаги бундай ўзгаришлар Ўзбекистон Республикаси Мустақиллик тараққиётининг дастлабки йилларида Давлат раҳбарияти томонидан жой номларини миллийлаштириш ҳамда уларга тарихийлик тусини беришга қаратилган тадбирлари натижаси деб эътироф этиш мумкин. Мазкур жараёнларни ўрганиш кўчалар тарихини ёритиш билан бир қаторда, мустақилликнинг дастлабки йилларида республика ҳукумат томонидан кўча номларини акс эттирувчи топонимларни қадрият сифатида сақлашда олиб борган тадбирлари моҳиятини англашда алоҳида аҳамият эга.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2011 йил, 41-сон, 449-модда.
2. “Географик объектларнинг номлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. // Газета “Халқ сўзи”, 13 октябр 2011 йил.
3. Тошкент шаҳар номи ўзгарган кўчалар тўғрисида маълумот (1989-2005). – Тайёрловчи: Исматуллаев Э. Тошкент шаҳар Камолот бўлими. Тошкент.
4. Фақат шаҳар туманлари номларининг тасдиқланиши бундан мустасно. Зеро, уларни ўзгартириш тўғрисидаги таклиф шаҳар ҳокими томонидан Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасига тасдиқланиши учун тавсия қилинган.
5. Тошкент шаҳар МДА. 582-жамғарма, 1-рўйхат, 379-йиғмажилд.

ЎЗБЕКИСТОННИНГ ЖАНУБИЙ ҲУДУДЛАРИДА ШАҲАРЛАРНИНГ РИВОЖЛАНИШИ ВА УНДАГИ МУАММОЛАР ТАҲЛИЛИ (XX асрнинг 50-60 йиллари мисолида)

Пардаев Т.Р.

т.ф.д.,

Термиз Давлат университети

Урушдан кейинги йилларда республика иқтисодиётининг барча тармоқлари сезиларли даражада ривожланиб борди. Натижада аҳолининг моддий турмуш шароити ҳам анча яхшиланиб, ижтимоий муаммолари ҳал қилина бошлади. Асосий вазифа урушнинг бутун оғирлигини елкасига олган халқнинг турмушини фаровонлаштириш, ишчилар, хизматчилар, инженер-техник ходимлар ва уларнинг oilаларга моддий ва маиший хизмат кўрсатишни яхшилаш зарур эди. Айниқса уй-жой қурилиши, мавжуд уй-жой фондларини таъмирлаш зарурати шу даврнинг долзарб вазифалардан бири эди. Хусусан шу даврда жанубий областларининг шаҳар аҳолисини уй-жой билан таъминлаш масаласида ҳам анчагина ишлар амалга оширилди.